

Ганна Бокал

БОКАЛ Ганна Василівна – кандидат філософських наук, доцент кафедри історії філософії Київського національного університету імені Тараса Шевченка (м. Київ). Сфера наукових інтересів – філософія Сходу, методологія історико-філософських досліджень.

СЕНС ВИЗНАЧЕННЯ «ФІЛОСОФІЯ СХОДУ» У КОНТЕКСТІ ПРОТИСТАВЛЕННЯ ЄВРОПЕЙСЬКІЙ ІСТОРІЇ ФІЛОСОФІЇ

Метою даного дослідження є з'ясування значення поняття «філософія Сходу» та його обсягу. В основі формування значення поняття «філософія Сходу» лежить визнання дійсності «альтернативної» історії розвитку філософії, що спонукає нас до сповідування принципу полілінійності. Відмова від принципу історизму актуалізує натомість принцип історизму. «Схід» в історико-філософському контексті означає, як мінімум, дві лінії розгортання культури філософування: індо-ведична та китайсько-конфуціанська. Спадок арабо-ісламських та іудейських мислителів коректніше визнати складовою розвитку європейської філософської думки, тобто «філософії Заходу».

Ключові слова: філософія Сходу, методологія, історія філософії, принцип історизму, переклад, інтерпретація.

Філософська спадщина Сходу завжди викликала суперечливі оцінки дослідників: одні – намагалися позбавити її права належати до історії розвитку філософського знання, інші – визнавали досконалим зразком філософування, що перевершує «західний раціоналізм». Означена не одноставність підсилює аргументованість актуальності історико-філософських досліджень східних духовних традицій, та спонукає нас до осмислення методологічних засад їх здійснення.

Сучасне значення поняття Схід має тривалу історію становлення та розвитку, специфіка якого відіграє важливу роль у способі його вживання. Для історико-філософського контексту сьогодення, його експлікація актуалізує нагальні методологічні проблеми: визначення критеріїв історичності та філософічності; перспективи реалізації компаративістського підходу; з'ясування параметрів лінійності історико-філософського процесу, тощо.

© Г. В. Бокал, 2013

Складна історія вітчизняного філософського сходознавства, що опинилось в жорстких лещатах буремних подій ХХ століття спричинила істотне його відставання від сходознавчих традицій інших країн. Серед найбільш знаних дослідників філософії Сходу, слід відзначити Ю.Ю.Завгороднього, Капранова С.В., Кіктенко В.О., Огнєву О.Д., Якубовича М.М. В Україні, як і в світі в цілому домінує міждисциплінарний підхід, що сприяє консолідації зусиль вітчизняних науковців, однак існує низка специфічних проблем історико-філософської методології, до яких належить і проблема означення під ставності бінарної опозиції Схід – Захід. Істотний вплив на нас безперечно справляє потужна школа філософської компаративістики, сформована на базі Санкт-Петербурзького державного університету. Очолює її Колесніков Анатолій Сергійович, а найбільш відомими представниками є: Соколова Л. Ю., Соколов Б.Г., Бурмістров С. Л. Компаративізм вбачають також і в роботах Розенберга О.О., Щербатського Ф.І., Шохіна В.К. та інш. Численність досліджень, що ґрунтуються на сформованих в цій школі методологічних принципах свідчить про їх актуальність, серед іншого і в Україні. Наприклад це роботи Більченко Є., Буруковської Н., Крикуна В. та інш.

Метою даного дослідження є з'ясування значення поняття «філософія Сходу» та його обсягу. Звісно, що в межах даної статті ми можемо лише розпочати роботу по її реалізації. Зокрема, необхідно розв'язати наступні завдання: по-перше, окреслити генетичні витoki даного поняття; по-друге, визначити методологічні параметри застосування, по-третє, з'ясувати критерії визначення обсягу.

Експлікацію значення поняття історія в історії філософії, ми можемо здійснювати у двох напрямках. По-перше, з позицій сповідуння принципу історизму, що в найпоширенішому і найпростішому своєму значенні полягає у тому, що, кожне філософське першоджерело належить розглядати виключно з урахуванням унікальної (конкретно-історичної) специфіки часу та умов його створення. По-друге, з позиції пошуку критеріїв історичності для того аби в розмаїтті філософських творів минулого віднайти цілісність поступального розвитку та спадкоємності. Адже, завдання історика філософії полягає не лише в тому, аби максимально реконструювати філософські смисли у творах мислителів минулого, але й в обґрунтуванні їх історичного значення, а отже й актуальності їх дослідження.

Заперечення філософічності духовної традиції Сходу та протиставлення її філософії Заходу є результатом: по-перше, поверхового погляду на творчий доробок східних мислителів, і, по-друге, сповід-

ування принципів монолітності історії філософії, та історицизму. Останній традиційно вбачають у тих теоріях, де принцип історизму підсилюється переконаністю у тому, що кожна подія філософської творчості відповідає доцільності і цілісності історико-філософського процесу, що визнається цілком закономірним, необхідним, а отже і об'єктивним. А принцип монолітності притаманний методології дослідників переконаних у монолітності, цілісності, єдності розвитку філософського знання, що єднає усі можливі його інваріанти. За такої настанови, східні духовні традиції цілком природно не розглядаються як предмет історико-філософського дослідження, адже вони становлять альтернативу «правильній» історії філософії «західного типу».

Автором найбільш яскравої та авторитетної історико-філософської концепції, в якій реалізовано вищезазначені принципи, безумовно є Г.В.Ф.Гегель. У першій книзі «Лекцій з історії філософії» автор, серед іншого, визначив наступні підстави для заперечення дійсності справжньої філософської творчості на Сході. По – перше, Гегель підкреслив, що: «Якщо в християнському світі християнська релігія та християнська філософія трактуються окремо і ця окремішність виявляється більш визначено, ніж в античному світі, то в вищевказаній, східній філософії, що проникла до античного світу, релігія і філософія розглядаються, навпаки, переважно як неподільні...» [1, с.119] Злиття релігії, науки, філософії, звичаїв, мистецтва та міфів, яке є однією з головних рис східних духовних традицій, природно не викликає в нас заперечень. Інша річ, що ствердження необхідності «автономності» філософського дискурсу втратило актуальність в контексті смислів постмодерну. По-друге, Гегель стверджував, що: «для постання філософії необхідне усвідомлення свободи» [1, с.130], а: «Вільна філософська думка перебуває в необхідному зв'язку з практичною свободою: як перша є мисленням абсолютного, всезагального й істотного предмета, так і друга, через мислення себе, повідомляє собі визначення всезагального [1, с.130]. Цілковита відсутність політичної свободи індивіда, на думку геніального німецького мислителя, очевидна для суспільного ладу східних культур, стала вагомим аргументом для заперечення дійсності філософської думки на Сході. Головною вадою наведеного аргументу, є дещо спрощене бачення характеру суспільних відносин у різних культурах Сходу. На прикладі доробку видатного британського синолога Джозефа Нідема, доступного вітчизняному науковому співтовариству завдяки зусиллям Кіктенко В.О., можемо стверджувати недосконалість настанови визначати способи суспільної організації східних країн шляхом проведення прямої аналогії, або протиставлення тим формам державного устрою, які мали

місце в історії країн Заходу. Так побіжне визначення суспільного ладу Китаю східною деспотією, є надзвичайно вразливим для критики. Також, далеким від виваженої аргументованості є намагання тлумачити варновий та кастовий розподіли в індійських культурах, через категорії класової або станової нерівності. Тож узагальнена інтерпретація Сходу з позицій ствердження визначеної характером суспільних відносин не-свободи кожного індивіда, видається нам не достатньо аргументованою.

В основі вищенаведених аргументів Гегеля значення понять філософія та свобода, сприйняті автором як істинні, але далекі від однозначності в контексті сучасних інтерпретацій. Наприклад, за умови тлумачення свободи доданням необхідності причинно-наслідкового зв'язку, прагнення подолати кармічну залежність притаманне більшості духовних практик Індії, постає втіленням граничного усвідомлення і набуття свободи. Складно погодитись з міркуванням Гегеля: «На Сході уявляють собі найвищий стан, якого може досягти особистість, а саме вічне блаженство, як занурення в субстанцію, як зникнення свідомості і, як наслідок, також і зникнення розрізненості між субстанцією і індивідуальністю, – що постає, отже, як знищення; тому тут має місце бездуховне ставлення, адже найвищим станом є відсутність свідомості» [1, с.145]. По-перше, відкритим є питання про коректність прямого і буквального перекладу філософських термінів східних культур. Зокрема, підставними є сумніви у наявності в категоріальному апараті європейського дискурсу еквівалентів таких понять, як пуруша, пракриті, віджняна, чітта, манас тощо. По-друге, більшість східних духовних практик не містять постулатів, що можуть бути проінтерпретовані нами, як заклик до зникнення свідомості як такої.

Як в «Лекціях з історії філософії» так і в роботі «Про Бхагавад-гіту» [4, с.141-171], Гегель стверджує фактичну відсутність в індійській духовній традиції достеменних проявів моралі: «Те, чим для нас постає право і моральність, існує також і там в державі, але воно має там субстанційний, природний характер, а не характер суб'єктивної свободи. Не існує совісті, не існує моралі, все є лише природним ладом, котрий дозволяє існувати разом з найбільш ганебним і найвищому благородству» [1, с.146]. На думку автора, східним культурам притаманна прагматична вмотивованість індивідів до моральної дії. Тобто замість слідування всезагальним принципам моралі, котрі б мали статус самодостатньої і беззаперечної істини, на Сході, за Гегелем, панує страх перед неминучим і природним покаранням за порушення звичаєвих правил. Характер міркування німецького мислителя вкрай ускладнює спростування його висновків, адже його твердження не виключає випадків моральнісних

дій з боку представників східних культур. Водночас, ми не маємо підстав погоджуватись з виправданістю міркувань Гегеля. Слід зауважити лише, що в даному випадку маємо більше поживи для висновків про гегелівський спосіб тлумачення моралі, аніж про її дійсність на Сході.

Надзвичайно важливою обставиною маємо визнати те, що в своїх розмислах про філософію Сходу Гегель зосереджує увагу виключно на індійській духовній традиції, оминаючи інші культури. Це свідчить, або про те, що в інтелектуальних колах тогочасного західного світу, лише індійців визнавали можливими творцями філософічної думки, або про специфіку власної позиції Гегеля. Звичайно означене питання може стати темою окремого дослідження, однак ми можемо зробити припущення, що китайська традиція видавалась автору менш розвиненою через поширене в Європі переконання про відсутність у ній релігії. Як зауважив Торчинов Є.А. «Ось образ Китаю, пропагований в Європі єзуїтами і з ентузіазмом сприйнятий просвітниками: це монархія, керована мудрим правителем, що підбирав собі радників і чиновників-мандаринів не за шляхетністю походження, а за їх чеснотами і заслугами (йдеється про конфуціанську екзаменаційну систему ке цзюй); китайців невідома подібна католицизму «релігія одкровення», заснована на обмані, вони шанують Найвищу Істоту, названу ними «Небом», і вшановують дотриманням розуму і добродійства; разом з тим китайські правителі розуміють корисність «забобон» для простого народу, і толерантно ставляться до буддизма і даосизма. Цей образ Китаю як ідеалу просвітницької монархії благополучно проіснував в Європі до першої половини XIX ст., коли його було зруйновано після «опіумних воєн» і почався процес перетворення Китаю в напівколонію європейських великих держав.» [8, с.7] Попри захоплення китайською культурою, що знайшло своє втілення в світській моді XVIII ст., у підсумку остання здобула статус своєрідного раритету – дивом збереженої і неспотвореної первісності. Тобто сповідування принципу історизму спричинило рецепцію культур Сходу як надзвичайно цікавих, екзотичних але недорозвинених. Така позиція – беззаперечно обґрунтовувала європоцентризм, що корелював з імперіалізмом. Схід мислився, як світ колоній, причому байдуже африканських чи європейських [6, с.246]. Китай, Індія, Ефіопія, Єгипет – країни де португальці, французи, англійці та інші європейські народи намагалися відтворити свій світ, а спротив тубільних культур сприймали, як прояв притаманного їм радикального консерватизму, що заважає долучитись до прогресу.

В цілому, історико-філософські принципи історизму та монолінійності, зазнали в ХХ столітті нищівної критики. [5, с.192] Тому, настанова заперечувати дійсність філософського дискурсу в контексті східних культур втратила панівне становище, і біль поширеними є принципи історизму та полі лінійності історії філософії.

Актуалізованим у сучасності є питання про спосіб визначення поняття Схід в історико-філософському контексті. Усталене, у вітчизняному науковому співтоваристві, об'єднання під цим означенням таких різних філософських традицій, як індійська, китайська, ісламська та іудейська, постає в сьогоденні надзвичайно умовним та не виправданим. Єдиною підставою, для виокремлення «філософії Сходу» певною цілісністю, яка єднає мислителів різних культур, є лише ознака їх «не європейськості». Її було досить протягом тривалого часу (передовсім у Новий час), виключно через панування комплексу європоцентризму в інтелектуальних колах «західного світу». Й сьогодні поширеним є збереження означеної традиції: «Східна філософія» – надзвичайно умовне поняття, впроваджене для вживання західною людиною,... Тим не менше і ми маємо намір використовувати згадане поняття для зручності викладу тих традицій, які в одному все ж виявились подібними: протягом усієї своєї багатовікової історії вони так і не змогли стати цілковито незалежними від релігії...» [7, с.378] Складно погодитись з означеним міркуванням, адже за таким критерієм ми мусили б визнати східними мислителями християнських філософів Середньовіччя.

Безумовно, Європа (це поняття ми вживаємо не в географічному значенні) або «Західний світ» також являє собою розмаїття культур, і ми мусимо визнати умовність справедливості будь-яких міркувань про її узагальнені риси. Однак, історичний контекст розвитку європейської філософії є цілісним і лінійним, адже його представники були пов'язані між собою спільними освітніми традиціями та постійним міжкультурним діалогом. Тому, повноцінна історико-філософська розвідка філософської спадщини знаного мислителя будь-якої європейської країни, обов'язково вимагає ґрунтового знання класичних першоджерел попередніх стосовно досліджуваного автора періодів.

У даному контексті, особливо яскраво постає вкоріненість середньовічної ісламської та іудейської філософських традицій до історії європейської (західної) філософії. Загальновизнаною у сучасності, є непересічна роль арабських перипатетиків у збереженні філософської спадщини Стагірита. Обізнаність мусульман та іудеїв з класичними зразками філософії Античності цілком позирна, водночас, є підстави стверджувати їх зацікавленість філософською традицією християн:

«Велике значення для розуміння інтелектуального життя на Близькому Сході має й християнська філософська думка.» [3, с.8]

Також, добре відомим є резонанс, який викликав науковий доробок найвидатніших арабських й іудейських мислителів. У даному контексті, вартій уваги, передовсім ібн Рушд, знаний у Європі під латинізованим ім'ям – Аверроес: «Саме ібн Рушд був тим мислителем ісламського світу, праць якого на латинську мову було перекладено найбільше (безпосередньо з арабської чи за посередництва єврейської)» [3, с.41] Вчення цього мислителя, навіть стало основою формування в християнському світі, оригінальної філософської течії – аверроїзму. Також, загальновідомим є вплив вчення каббали на багатьох мислителів християн доби Відродження.

Отже, підставною є актуалізація питання про параметри європейського Середньовіччя, яке, за свідченням численних досліджень не може визначатися виключно межами християнського світу. Філософія в ісламі та іудаїзмі являє собою зразок культурно-релігійної толерантності та є співзвучною з пошуками мислителів-християн. Попри те, що в ґрунтовних вітчизняних історико-філософських дослідженнях (зокрема, О.В.Александрової, М.А.Собуцького) плідно опрацьовано і переосмислено недосконале і упереджене тлумачення філософського Середньовіччя, епохою «темною» та догматичною, ми й сьогодні подекуди можемо зустріти стереотипне його бачення. В цьому контексті, актуальною постає робота над виявленням простору свободи середньовічних мислителів від релігійної догматики, та їх творчої натхненності вірою, байдуже в межах якої з конфесій вона була виплекана.

На противагу ісламській та іудейській, філософські традиції Індії та Китаю є цілком автономними в своїй генезі, та специфіці розвитку. Звісно, ми не можемо заперечувати можливість контактів та культурного взаємозбагачення між представниками різних частин Євразії. Однак, вирішального значення для процесу формування філософії в кожному з головних осередків її виникнення і розвитку: Індії, Китаю, Європи, означені контакти не мали. Наприклад, для повноцінного історико-філософського дослідження творчості Дун Чжуншу, немає необхідності знатися на класичних зразках індійської або європейської філософських традицій. Так само, не варте зусиль намагання віднайти європейське або китайське коріння розмислів Шанкари чи Нагарджуни. Лише завдяки буддизму відбулась зустріч філософський культур Китаю та Індії, однак її зміст був наперед визначений співзвучністю автономно сформованих ідей даосизму та деяких шкіл індійської махаяни. Колосальна «гнучкість» буддійської філософії та релігії обумовили постання дивовижно-

го розмаїття шкіл, кожна з яких є передовсім втіленням культури країни свого розвитку, а не індійської філософської традиції.

Означення «філософія Сходу» – передовсім, зняряддя само ідентифікації «західних» мислителів у загальносвітовому контексті. Коли, зокрема, в результаті колоніальної агресії, відбулось ознайомлення європейців з фактично маловідомими до того культурами та країнами, перед інтелектуальними колами «Старого світу» постало питання про їх статус. Адже, нові й нові відкриття мандрівників і місіонерів в царині археологічних, культурознавчих та етнографічних розвідок, руйнували усталене європоцентричне переконання в «дикунстві» та відсталості решти «не цивілізованого» світу. Схід постав як альтернатива рівноправна і самодостатня, як інакший від Заходу культурний простір, де реалізовано інакші, а не гірші або не досконаліші принципи і закономірності розвитку.

В умовах глобалізації та кризи модерного уявлення про поступ європейської цивілізації як досконалого зразка вершин людських звитяги та розуму, особливо нагальним постає питання культурної ідентичності, що не може бути визначена через бінарну опозицію Схід та Захід. «Сучасне пізнання світу перебуває в пошуку смислу смислового розмаїття, самоідентифікація виявляє себе в складних переплетіннях Свого та Чужого» [2, с.6]. Це, безумовно, особливо актуалізує дослідження так званих «східних» філософських традицій.

В основі формування значення поняття «філософія Сходу» лежить визнання дійсності «альтернативної» історії розвитку філософії, що спонукає нас до сповідання принципу полі лінійності. Відмова від принципу історизму актуалізує натомість принцип історизму. «Схід» в історико-філософському контексті означає, як мінімум, дві лінії розгортання культури філософування: індо-ведичну та китайсько-конфуціанську. Спадок арабо-ісламських та іудейських мислителів коректніше визнати складовою розвитку європейської філософської думки, тобто «філософії Заходу».

Література

1. Гегель Г.В.Ф. Лекции по истории философии. Кн.1 / Г.В.Ф.Гегель. – СПб., 1993. – С. 119.
2. Колесников А. С. Философская компаративистика: Восток–Зап ад: Учеб. пособие / А. С.Колесников. – СПб., 2004. – С.6;
3. Критичні дослідження, переклад з арабської та коментарі М.М.Якубовича. – Острог, 2011. – С.8.

4. «Об эпизоде «Махабхараты», известном под названием «Бхагавадгита» Вильгельма Фон Гумбольдта. Берлин, 1826 Г. В. Ф. Гегель Вопросы философии. – 1994. – №10. – С. 131-137. 1994. – №11. – С. 141-171;
5. *Поппер К.* Злиденність історизму / К.Поппер. – Київ, 1994. – 192 с.
6. *Саїд Е.* Культура й імперіалізм / Е.Саїд. – К., 2007. – С. 246.
7. *Степанянц М.Т.* Философские традиции Индии, Китая и мира Ислама. Введение./История философии. Запад-Россия-Восток. Книга первая. Философия древности и средневековья. – М., 1995. – С.378;
8. *Торчинов Е.А.* Пути философии востока и запада: познание запредельного / Е.А.Торчинов. – СПб., 2007. – С. 7.

Бокал Г.В.

СМЫСЛ ОПРЕДЕЛЕНИЯ «ФИЛОСОФИЯ ВОСТОКА» В КОНТЕКСТЕ ПРОТИВОПОСТАВЛЕНИЯ ЕЕ ЕВРОПЕЙСКОЙ ИСТОРИИ ФИЛОСОФИИ

Целью данного исследования является выяснение значения понятия «философия Востока» и его содержания. В основе формирования значения понятия «философия Востока» лежит признание действительности «альтернативной» истории развития философии, которое вынуждает нас к следованию принципу полилинейности. Отказ от принципа историзма актуализирует принцип историзма. «Восток» в историко-философском контексте определяет, как минимум, две линии развития культуры философствования: индо-ведическая и китайско-конфуцианская. Наследие арабо-исламских и иудейских мыслителей корректнее признать частью. Развития европейской философской мысли, то есть «философии Запада».

Ключевые слова: философия Востока, методология, истории философии, принцип историзма, перевод, интерпретация.

Bokal G.V.

THE MEANING OF THE DEFINITION OF “PHILOSOPHY OF THE EAST” IN THE CONTEXT OF CONTRASTING EUROPEAN HISTORY OF PHILOSOPHY

The goal of this research is an explanation of the meaning of definition «philosophy of the East» and it's scope. In the base of forming the meaning of the definition «philosophy of the East» is a recognition of reality an «alternative» history of philosophy's development. This fact provokes us to following the principle of (poliliniynosti). Repudiation from the principle of historicism actualizes on the other hand the principle of historism. «The East» in the context of the history of philosophy means at least two lines of developing the culture of philosophising: the hindo-vedic line and the chinese-confucional line. It is more correct to determine the heritage of the Arabic islamic and jewish thinkers as a component of development of european philosophic thought, «philosophy of the West».

Key words: philosophy of the East, methodology, history of philosophy, principle of historicism, translation, interpretation.

Надійшла до редакції 21.03.2013 р.